

Polityka zagraniczna Libanu

RAFAŁ OŻAROWSKI

Kształtowanie się państwowości Libanu

Dzisiejszy obszar Libanu przeszedł w 1516 roku pod władanie Turcji Osmańskiej po wygranej bitwie z Mamelukami na znajdującej się nieopodal Aleppo równinie Merdż Dabik. Wówczas sułtan Selim I zwany Groźnym (*Yavuz*) zajął także terytorium Syrii, a w 1517 roku podbił Egipt. Następnie po opanowaniu części Półwyspu Arabskiego Turcja została strażnikiem dwóch świętych miejsc islamu – Mekki i Medyny¹. Obszar Libanu i Syrii został podzielony na trzy *wilajety* (jednostki administracyjne) – Damaszku, Aleppo i Trypoli. W 1660 roku wyodrębniony został czwarty wilajet - Sajda². W systemie Imperium Osmańskiego Liban był zarządzany przez emirów, którzy podlegali namiestnikom tureckim w Trypolisie i Sajdzie, ci zaś podlegali paszy w Damaszku³. Emirat rozciągał się na obszarze tzw. Góry Libanu (*Dżabal Lubnan*) obejmującej pasmo górskie znajdujące się w środkowo-zachodniej części Libanu.

W XIX wieku pozycja międzynarodowa Turcji Osmańskiej zaczęła ulegać znacznemu osłabieniu. Państwo to stawało się coraz bardziej niewydolne, konsekwencji czego w wielu prowincjach dochodziło do walk na tle religijnym, a także nasilały się tendencje narodowyzwolenicze. Wykorzystywały to mocarstwa europejskie, które sukcesywnie ingerowały w wewnętrzne sprawy Turcji, uzyskując przy tym kontrolę nad jej kolejnymi prowincjami⁴. Zjawisko to w dużym stopniu dotknęło terytorium Libanu. W pierwszej połowie XIX wieku dochodziło do licznych starć pomiędzy chrześcijanami i druzami, a także chrześcijanami a szyitami⁵. W 1842 roku zlikwidowano emirat⁶. W wyniku presji państw europejskich zarząd nad północną częścią Libanu przypadł chrześcijaninowi, zaś nad południową druzowi (tzw. system *ka'immakamija*). Obaj podlegali jurysdykcji generalnego zarządcy, którego siedziba została przeniesiona z Sydonu do Bejrutu⁷.

W 1860 roku doszło do zakrojonych na dużą skalę walk pomiędzy maronitami a druzami, w których to Turcy faworyzowali stronę druzyjską. Sytuacja ta przyczyniła się do interwencji mocarstw europejskich – Austrii, Francji, Prus, Rosji i Wielkiej Brytanii, które w 1861 roku podpisały wraz z Turcją *Statut orga-*

niczny nadający sandżakowi Libanu charakter autonomii zarządzanej od tego momentu przez chrześcijańskiego gubernatora (*mutasarrif*). W ten sposób Liban jako autonomiczna prowincja przetrwał aż do I wojny światowej⁸.

Po zakończeniu I wojny światowej Turcja została pozbawiona swoich prowincji arabskich, zgodnie z ustaleniami na konferencji w San Remo w kwietniu 1920 roku. Liban i Syria jako terytoria mandatowe przypadły Francji, co zostało ostatecznie zatwierdzone przez Radę Ligi Narodów w 1922 roku. W sierpniu 1920 roku w ramach mandatu libańskiego i syryjskiego, francuski Wysoki Komisarz generał Henri Gourard ustanowił państwo Wielkiego Libanu, którego obszar terytorialny odzwierciedlał granice współczesnego państwa libańskiego i obejmował dawny sandżak Libanu, wraz z pasem wybrzeża z miastami: Bejrutem, Sajdą i Trypoli. Do Wielkiego Libanu została włączona dolina Bika z miastem Baalbek⁹. Utworzenie Wielkiego Libanu miało na celu odseparowanie chrześcijan, szczególnie maronitów, od większości muzułmańskiej zamieszkującej Syrię. Jednakże w porównaniu z byłym sandżakiem rozszerzenie granic mandatu libańskiego spowodowało, że znaczny odsetek ludności muzułmańskiej znalazł się w granicach Wielkiego Libanu. Stanowiło to przyczynę wielu sporów i konfliktów, gdyż muzułmanie z doliny Bika nie zaakceptowali tego stanu rzeczy i opowiadali się za unią z Syrią¹⁰.

W 1926 roku Francja nadała Libanowi konstytucję, która ustanawiała Republikę Libańską z prezydentem i dwuizbowym parlamentem (izbą deputowanych i senatem, który został zniesiony w 1927 roku). Na mocy konstytucji w instytucjach państwowych przewidywano sprawiedliwą reprezentację grup wyznaniowych, utrwalając w ten sposób system konfesjonalizmu¹¹. Wyjątkowo szerokie uprawnienia uzyskiwał prezydent, który mógł nominować 1/3 deputowanych do parlamentu, mógł rozwiązać parlament, odłożyć w czasie wprowadzenie w życie przyjętych na forum parlamentu ustaw, czy też miał prawo by narzucić parlamentowi ustawę budżetową gdyby ten nie był w stanie jej przyjąć podczas swoich wcześniejszych posiedzeń¹². Pierwszym prezydentem został grekokatolik Charles Dabbas. Pomimo nadania Libanowi konstytucji i wyłonienia władz państwowych, najwyższą władzę nadal sprawował francuski Wysoki Komisarz, który mógł zawiesić konstytucję, rozwiązać parlament i rządzić Libanem za pomocą dekretów¹³.

Po wybuchu II wojny światowej i kapitulacji Francji w 1940 roku, mandat libański przeszedł pod kontrolę rządu Vichy. Sytuacja taka trwała do połowy 1941 roku, kiedy to siły Wolnej Francji wraz z żołnierzami brytyjskimi zajęły Liban i wyparły wojska rządu Vichy. Wówczas 26 listopada 1941 roku rząd Wolnej Francji ogłosił niepodległość Libanu, jednak w dalszym ciągu wykonywał on swoje zwierzchnictwo na terytorium tego państwa. W tym okresie li-

derzy polityczni Libanu zaczęli przygotowywać się do samodzielnych rządów. W 1943 roku gen. Georges Catroux z ramienia rządu Wolnej Francji przywrócił konstytucję libańską z 1926 roku. Następnie, po wyborach parlamentarnych, na prezydenta Libanu wybrano Biszarę al-Churiego, premierem zaś został Rijad Sulh. Nowopowstały rząd zajął się eliminacją z konstytucji wszelkich wzmianek o roli Francji w stosunku do mandatu libańskiego. W odpowiedzi władze mandatariusza francuskiego aresztowały czołowych polityków libańskich włącznie z prezydentem al-Churim i premierem Sulhem. Jednak międzynarodowa presja wymusiła na Francji zmianę decyzji i politycy zostali zwolnieni¹⁴. Niepodległość Libanu stawała się faktem, pomimo tego, że francuscy żołnierze stacjonowali tam jeszcze do 1946 roku.

W 1943 roku spotkania pomiędzy chrześcijaninem-maronitą al-Churim i muzułmaninem-sunnitą Sulhem zaowocowały wypracowaniem kompromisu w postaci niepisanego porozumienia zwanego *Paktem Narodowym*. Stanowi on fundament systemu politycznego Libanu aż do czasów obecnych. Wyraźnie ustalono również, że prezydent Libanu zawsze będzie maronitą, premier sunnitą, a przewodniczący parlamentu szyitą. Ponadto reprezentacja w instytucjach państwowych, w tym w radzie ministrów miała mieć proporcje 6:5 na korzyść chrześcijan¹⁵.

Główne determinanty warunkujące politykę zagraniczną Libanu

Liban jest niewielkim państwem położonym na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego (jego powierzchnia to 10 400 tys. km²). Terytorium Libanu ma dość zróżnicowany charakter – od obszarów nizinnych na wybrzeżu do pasm wysokogórskich sięgających 2 i 3 tys. metrów. Pomiedzy pasmami górkimi Libanu (*Dżabal Lubnan*) i Antylibanu znajduje się rozległa Dolina Bika'a, której rozpiętość sięga do ok. 170 km¹⁶.

Liban w odróżnieniu od wielu innych państw arabskich nie posiada złóż ropy naftowej czy gazu ziemnego. Na jego terytorium znajdują się natomiast zasoby naturalne rudy żelaza, wapnia, soli, czy granitu. Państwo to dysponuje urodzajnymi glebami, które stanowią ok 30% jego powierzchni. Warty odnotowania jest fakt, iż w regionie, który cierpi na niedobór wody pitnej Liban posiada jej nadwyżkę¹⁷.

Gospodarka Libanu od kilku lat jest w fazie dynamicznego wzrostu. Większość zniszczonej infrastruktury z czasów wojny 1975-1989 oraz z okresu tzw. „wojny lipcowej” z 2006 roku została odbudowana. W 2010 roku zanotowano 7,5% wzrost PKB, a PKB *per capita* w 2010 roku wyniosło 14 400 tys. USD, czyli o prawie 2 tys. USD więcej niż w 2008 roku. Dominującym sektorem gospo-

darki Libanu są usługi (ok. 80% PKB), rolnictwo zaś stanowi niecałe 5% libańskiego PKB¹⁸. W aspekcie gospodarczym Liban w przestrzeni świata arabskiego zajmuje wyjątkowe miejsce. Od momentu uzyskania przez to państwo niepodległości nieprzerwanie panuje tam wolny rynek i promowana jest przedsiębiorczość, która poniekąd wpisuje się w tradycję tego narodu. Ponadto w porównaniu do innych państw arabskich Libańczycy przez lata cieszyli się większymi swobodami obywatelskimi, wolnością słowa i środków masowego przekazu. Państwo to poza trudnym okresem wojny domowej nie doświadczało eksperymentów socjalistycznych, ani żadnych wojskowych zamachów stanu. Armia była i wciąż pozostaje instytucją relatywnie słabą, na której żaden przywódca nie opierał swojej władzy.

Liczba ludności Libanu jest szacowana na 4,2 mln (ostatni spis ludności został przeprowadzony w 1932 roku). Pod względem etnicznym ok. 95% ludności stanowią Arabowie, 4% Ormianie i 1% inne grupy etniczne¹⁹. Biorąc jednak pod uwagę czynnik religijny, Liban już nie jest tak jednolity. Przyjmuje się, że muzułmanów jest około 60%, a prawie 40% stanowią chrześcijanie²⁰. Nie brak jednak informacji wskazujących, że muzułmanie w Libanie reprezentują nawet 70% społeczności²¹. Libańska społeczność muzułmańska i chrześcijańska stanowi prawdziwą mozaikę wyznaniową. Obecnie występuje tam aż 18 oficjalnych wyznań. Należą do nich: szyici, sunnici, izmailici, alawici, druzowie, maronici, protestanci, katolicy, grekokatolicy, prawosławni tradycji greckiej, katolicy obrządku syryjskiego, jakobici (syryjski kościół ortodoksyjny), katolicy obrządku ormiańskiego, gregorianie, nestorianie (kościół wschodniosyryjski), wierni kościoła chaldejskiego, koptowie i żydzi. Największą grupę religijną wśród muzułmanów stanowią szyici, zaś wśród chrześcijan – maronici, którzy są związani unią z kościołem katolickim.

Ze względu na religijną różnorodność, w Libanie przyjęto system konfesyjny (co zostało potwierdzone w *Pakcie Narodowym*). Aby zneutralizować spory pomiędzy grupami religijnymi ustalono proporcjonalną do ich wielkości reprezentację w instytucjach państwowych. Oznaczało to, że nawet partie, które nie wygrywały wyborów mogły liczyć na miejsca np. w rządzie. W ten sposób w Libanie ukształtowała się demokracja konsensualna, która funkcjonowała tam w klasycznej swojej postaci od początku państwowości aż do wybuchu wojny domowej w 1975 roku²².

Pierwotnie system ten był uznawany za modelowe rozwiązanie dla państw o zróżnicowanej strukturze wyznaniowej. Jednak wybuch wojny domowej z udziałem Palestyńczyków przekreślił pozytywny wizerunek libańskiego systemu konfesyjnego. Jak pisze Elżbieta Reklajtis „państwo zbudowane na ugodzie między wspólnotami i funkcjonujące dzięki społecznym mechanizmom utrzymywania

delikatnej równowagi, okazało się całkowicie nieodporne na destabilizujące je wstrząsy i działania z zewnątrz, powodujące zrywanie lojalności (konsensusu) wewnątrz niego”²³. Wojna przyczyniła się do uaktywnienia silnego sektarianizmu, czego konsekwencją były krwawe walki pomiędzy muzułmanami i chrześcijanami, a także pomiędzy frakcjami wewnątrz ich społeczności.

Należy tu także wskazać, że Liban od początku uzyskania niepodległości miał ograniczone możliwości w prowadzeniu niezależnej polityki zagranicznej i w zasadzie dopiero od kilku lat stawia pierwsze kroki, aby zacząć samodzielnie kreować politykę zagraniczną. Powodem tego stanu rzeczy było duże polityczne uzależnienie Libanu od innych państw, w tym przede wszystkim od Syrii, która przez lata była dominującym graczem w polityce Libanu. W związku z tym Liban w polityce zagranicznej zaczął przyjmować postawę „nieangażowania się”, a względem państw Zachodu i świata arabskiego starał się zachowywać w sposób neutralny. I tak pomimo tego, że od 1948 roku był w stanie wojny z Izraelem to nie brał udziału ani w wojnie sześciodniowej z 1967 roku, ani w wojnie *Jom Kippur* z 1973 roku. Przez lata Liban opierał się wpływowi ideologii panarabskich, które na przełomie lat 50. i 60. XX wieku przechodziły apogeum swojej popularności. Brak pełnej swobody Libanu w aspekcie polityczno-militarnym nie dotyczył stosunków gospodarczych, bowiem Syria przyzwalała na daleko idącą wolność gospodarczą. Z tego powodu państwo libańskie poniekąd zostało zmuszone do koncentrowania się w polityce zagranicznej na relacjach gospodarczych kosztem spraw *stricto* politycznych. Od początku państwowości priorytetami stały się cele gospodarcze, w konsekwencji czego Liban wykreował się na centrum biznesowo-finansowe całego regionu i z tego powodu określano go mianem „Szwajcarii Bliskiego Wschodu”²⁴.

Ośrodki decyzyjne

Od początku państwowości Libanu monopol na kreowanie polityki zagranicznej posiadał prezydent. Jednak zmiany w konstytucji wprowadzone w 1990 roku po układzie z at-Ta'if z 1989 roku znacznie ograniczają kompetencje prezydenta w tym zakresie na korzyść premiera i rady ministrów i parlamentu. I tak zgodnie z art. 52 konstytucji Libanu prezydent negocjuje i ratyfikuje umowy międzynarodowe w porozumieniu z premierem. Umowy te muszą zostać zaakceptowane przez rząd. Umowy dotyczące finansów państwa, czy umowy handlowe muszą być ratyfikowane przez parlament. Ponadto decyzje prezydenta, zgodnie z art. 54, muszą być kontrasygnowane przez premiera i ministra bądź ministrów²⁵. Zmiany te w politycznej rzeczywistości Libanu po 1989 roku nie miały pełnego odzwierciedlenia w praktyce, bowiem silne uzależnienie Libanu

od Syrii powodowało, że prezydenci Elias Hrawi (okres urzędowania 1989-98), jak i Emil Lahoud (1998-07) byli marionetkami w rękach syryjskiego prezydenta Hafiza al-Asada, a potem jego syna Baszira al-Asada i prowadzili oni politykę zagraniczną zgodną z zaleceniami Syrii²⁶. Dopiero po wyjściu wojsk syryjskich z Libanu w 2005 roku i następnie wyborze Michela Sulejmana na prezydenta Libanu stopień zależności libańskich prezydentów od Syrii zaczął ulegać zmianie.

Po 1990 roku znacznie wzrosła rola premiera i przewodniczącego parlamentu, którzy wraz z prezydentem tworzą tzw. system trójki, w którym każdy z osobna jest w stanie wpływać na proces legislacyjny. Oznacza to, że w systemie politycznym Libanu sprzeciw ze strony jednej z głównych grup religijnych nie pozwoli na przyjęcie ustawy. System trójki tworzy w Libanie „dezorientację władzy”, w którym zaciera się obszar kompetencji i praw, jakie przysługują poszczególnym urządóm²⁷. W systemie takim, zwłaszcza na gruncie libańskim, łatwo doprowadzić do zablokowania mechanizmu decyzyjnego i w konsekwencji do kryzysu politycznego. Przykładem tego był 18. miesięczny kryzys polityczny w latach 2007-08, który został zażegnany po zawarciu porozumienia w stolicy Kataru – Doha w 2008 roku.

Ważnymi decydentami na scenie politycznej Libanu, co ma swoje przełożenie na politykę zagraniczną, są liderzy polityczni – *za'im* (l. mn. *zu'ama*). W przeszłości *zu'ama* byli wpływowymi właścicielami ziemskimi, którzy zajmowali ważną pozycję w systemie społecznym Imperium Osmańskiego. Współcześnie *za'im* to wpływowa osoba świata polityki, zajmująca ważne i wysoko postawione stanowisko, która cieszy się poparciem lokalnej społeczności, i która utrzymuje to poparcie realizując interesy swojej klienteli²⁸. W ten sposób utrwała się zjawisko klientelizmu, czyli zespołu nieformalnych zależności pomiędzy klientelą a patronem. Klientelizm stanowi tradycyjną i utrwaloną formę stosunków społecznych w Libanie. Na przestrzeni lat zmieniał się tylko charakter funkcjonowania *zu'ama*. Jeszcze w latach 70. XX wieku Albert Hourani wskazywał na trzy typy *zu'ama* w Libanie: pierwszy jako półfeudalny właściciel ziemski, który był lokalnym patronem; drugi to populistyczny lider z chrześcijańskich regionów Gór Libanu, który był protektorem i patronem swoich społeczności, i trzeci to lider polityczny, szczególnie wśród sunnickich społeczności miast libańskiego wybrzeża²⁹. Jednak po zakończeniu wojny w latach 90. pojawił się nowy typ *zu'ama* na politycznej scenie Libanu. Tom Najem wskazał tutaj na dwie grupy „nowych” *zu'ama*³⁰. Pierwsza to politycy piastujący kluczowe stanowiska w państwa dzięki poparciu i wpływom Syrii. Do tej grupy szczególnie można zaliczyć chrześcijańskich prezydentów Hrawiego i Lahouda. Drugą grupę stanowiły osoby, które mogły wejść do istniejącego systemu z racji posiadanych przez sie-

bie środków finansowych. Takim „nowobogackim” liderem-patronem stał się wówczas Rafik Hariri, który dorobił się fortuny w Arabii Saudyjskiej i od początku lat 90. został kluczową postacią libańskiej polityki piastując dwukrotnie urząd premiera (w latach 1992-98 i 2000-04).

Zu'ama na bazie zaplecza polityczno-społecznego tworzyli partie polityczne. Jest to zjawisko dość charakterystyczne dla sceny politycznej Libanu, na której wielkie rodziny (klany rodowe) stanowią strukturę polityczno-społeczną. Szczególnie w przeszłości libańskie partie polityczne nie powstawały na płaszczyźnie czynnika ideologicznego, lecz były organizowane wokół wpływowych jednostek, często właśnie liderów wielkich rodzin. Stąd w tym państwie partie ideologiczne (socjalistyczne, komunistyczne czy nacjonalistyczne panarabskie) nie odgrywały większej roli. Współcześnie jednak na scenie politycznej występują partie organizowane wokół klanów rodowych, jak i te których fundamentem jest czynnik ideologiczny. Dla przykładu w Libanie występują dwie duże partie kierowane przez druzów – Socjalistyczna Partia Postępu (*al-Hizbat-Ta-kadummi al-Isztiraki* – SPP), której liderem jest Walid Dżunbulat i Libańska Partia Demokratyczna (*al-Hizb al-Dimukrati al-Lubnani* – LPD), której przewodzi Talal Arslan. Jedna i druga oficjalnie jest zsekularyzowana i nie wpisuje się w religijne podziały, lecz w praktyce obydwie są wspierane przede wszystkim przez druzów. SPP jest platformą polityczną klanu rodowego Dżunbulatów oraz jego zwolenników, zaś w przypadku LPD jest to ród książęcy Arslanów i wszyscy druzowie, którzy go popierają. Dla odmiany np. główne szyickie partie polityczne zostały utworzone na płaszczyźnie ideologicznej. Obecnie zsekularyzowany AMAL (skrót od *Afwadž al-Mukawwama al-Lubnaniyya* – Libańskie Oddziały Oporu) i fundamentalistyczny *Hezbollah* (w języku arabskim – „Partia Boga”) stanowią dwie główne siły polityczne społeczności szyickiej w Libanie. Lider AMAL-u Nabih Berri od 1992 roku pełni funkcję przewodniczącego parlamentu. Zaś czołową postacią Hezbollahu jest jego sekretarz generalny Hassan Nasrallah, który nieprzerwanie piastuje to stanowisko od 1992 roku. Hezbollah jest tu szczególnie dobrym przykładem partii, która na przestrzeni lat wypromowała wielu liderów i nie opierała ona przy tym swojego funkcjonowania na przywódcach wielkich klanów rodowych³¹.

Główne dokumenty określające politykę zagraniczną Libanu

Fundamentalnym dokumentem (wymienionym już wcześniej) jest zawarty w 1943 roku *Pakt Narodowy*. W ramach tego porozumienia chrześcijanie (przede wszystkim maronici) zobowiązali się, że nie będą szukali protekcji wśród państw europejskich, zaś muzułmanie uznali niepodległość Libanu i wyrzekli

się dążeń unifikacyjnych z Syrią³². Stanowiło to kamień węgielny pod charakterystyczne dla polityki zagranicznej Libanu balansowanie pomiędzy światem arabskim, a światem Zachodu.

Próby utrzymywania polityki „neutralności” przez Liban były zadaniem niezmiernie trudnym. Obecność takich czynników jak: konflikt izraelsko-palestyński, regularnie wybuchające wojny izraelsko-arabskie, szerząca się ideologia panarabizmu i tym samym silnie upolityczniona „sprawa palestyńska”, oraz oddziaływanie w regionie Bliskiego Wschodu ze strony USA i ZSRR powodowała, że Liban miał spore trudności, aby opierać się wpływom i naciskom ze wnętrznym. W konsekwencji tego, biorąc pod uwagę istniejące w drugiej połowie lat 60. Okoliczności, Liban pod naciskiem Syrii i prezydenta Egiptu Gamala Abdela Nasera zawarł 3 listopada 1969 roku *Porozumienie kairskie*. Był to układ podpisany przez dowódcę libańskich sił zbrojnych Emila Bustaniego i reprezentującego delegację Organizacji Wyzwolenia Palestyny (*Munazzamat-Tabrir al-Filistinijja* – OWP) Jasira Arafata. W ramach tego porozumienia społeczność palestyńska przebywająca w obozach dla uchodźców została praktycznie wyłączona spod jurysdykcji państwa libańskiego, a zarząd nad obozami został przekazany instytucjom i siłom palestyńskim. Ponadto uznano prawo bojowników (*fedainów*) palestyńskich do działania na terytorium Libanu. W rzeczywistości wiązało się to z przyzwoleniem na prowadzenie ze strony *fedainów* aktywności zbrojnej wobec Izraela³³. Porozumienie to znacznie ograniczało suwerenność Libanu i w rzeczywistości stanowiło preludium do wybuchu wojny domowej w 1975 roku. W 1987 roku na podstawie dekretu prezydenta Amina Dżumajjila *Porozumienie kairskie* zostało unieważnione.

Wojna domowa, która szybko nabrała charakteru międzynarodowego, przyczyniła się do degradacji polityki zagranicznej państwa na rzecz partykularnych interesów grup polityczno-religijnych i ich formacji zbrojnych. Z tego okresu warty uwagi jest układ pokojowy zawarty 17 maja 1983 roku pomiędzy Libanem a Izraelem przy aktywnym udziale USA (tzw. *Porozumienie z 17 Maja*). Przy podpisywaniu tego układu Liban w rzeczywistości był reprezentowany jedynie przez środowiska chrześcijańskie, najpierw z prezydentem Baszirem Dżumajjilem, a po jego zabójstwie w 1982 roku, z A. Dżumajjilem na czele. Porozumienie to przewidywało m.in. zakończenie wojny pomiędzy Libanem i Izraelem; poszanowanie terytorialnej integralności obydwu państw, oraz wycofanie się wojsk izraelskich z terytorium Libanu³⁴. Ze względu na silną pozycję Syrii w Libanie, która jednoznacznie odrzuciła porozumienie izraelsko-libańskiego i zmieniającą się sytuację w samym Libanie (m.in. pojawienie się zbrojnego *Hezbollahu*), układ ten nie miał szans na realizację.

22 października 1989 w saudyjskim mieście at-Ta'if parlamentarzyści libańscy (wybrani w ostatnich przed wybuchem wojny wyborach w 1972 roku) zawarli układ formalnie kończący wojnę domową. Porozumienie to jest określane jako *Układ z at-Ta'if* lub *Karta Zgody Narodowej*³⁵. Dokument ten wyznaczył jedną z kluczowych cezur w historii Libanu, zaś jego znaczenie można porównać do *Paktu Narodowego* z 1943 roku. Na mocy porozumienia z at-Ta'if ograniczono kompetencje prezydenta, zwiększając przy tym uprawnienia premiera i rządu. Liczba miejsc w parlamencie została podzielona na równi pomiędzy muzułmanami a chrześcijanami. Uznano, iż fundamentalnym celem narodowym jest zniesienie politycznego sektarianizmu, chociaż w praktyce układ z at-Ta'if utrwał to zjawisko³⁶. Szczególnie ważne dla polityki zagranicznej powojennego Libanu było podkreślenie wyjątkowej roli stosunków libańsko-syryjskich, opartych na arabskiej tożsamości i prawdziwie braterskich więziach i wyrzeczenia się jakichkolwiek form wzajemnego zagrożenia. Stanowiło to wstęp do dalszych porozumień syryjsko-libańskich, które prowadziły do pogłębienia polityczno-militarnej kontroli Syrii nad Libanem.

22 maja 1991 w Damaszku został podpisany syryjsko-libański *Układ o braterstwie, kooperacji i koordynacji*, który był następnym krokiem po układzie z at-Ta'if w procesie trwałego uzależniania politycznego Libanu od Syrii. Układ ten ustanawiał *quasi*-legalną dominację Syrii i jej wpływ na politykę zagraniczną i militarną Libanu. Na mocy tego porozumienia powoływano do życia wspólne instytucje rządowe na rzecz bezpieczeństwa, polityki zagranicznej i gospodarki. Ustanowiono Radę Najwyższą, w której skład wchodziłi prezydenci, przewodniczący parlamentów, premierzy i wicepremierzy obydwu państw. W zakresie polityki zagranicznej powołano do życia Komitet Spraw Zagranicznych reprezentowany przez ministrów spraw zagranicznych jednego i drugiego państwa, którego zadaniem była koordynacja działań w polityce zagranicznej Syrii i Libanu. Ponadto układ ten sankcjonował militarną obecność Syrii w Dolinie Bika, nie określając przy tym wielkości i czasu stacjonowania wojsk syryjskich w Libanie (art. 4)³⁷. We wrześniu 1991 roku Syria i Liban zawarły dodatkowo *Porozumienie o obronie i bezpieczeństwie*, na którego mocy powoływano Komitet Obrony i Bezpieczeństwa i zacieśniono współpracę w tym wymiarze³⁸. W rzeczywistości pieczętowało to uzależnienie polityczno-militarne Libanu od Syrii. Po „rewolucji cedrowej” w Libanie i wycofaniu się w 2005 roku wojsk syryjskich, niektóre postanowienia syryjsko-libańskich układów z 1991 roku uległy dezaktualizacji, jednak w dalszym ciągu utrzymano w mocy działalność instytucji, w tym m.in. Rady Najwyższej.

Na przestrzeni prawie 70 lat istnienia niepodległego Libanu w polityce zagranicznej tego państwa wyróżnia się cele i kierunki, w ramach których część z nich ma stałe miejsce w procesie formułowania i realizacji interesów państwa libańskiego, inne zaś pojawiły się w nowych okolicznościach w okresie po zakończeniu wojny w 1989 roku. Za najważniejsze cele i kierunki polityki zagranicznej Libanu można uznać:

- ☞ odbudowę międzynarodowego wizerunku Libanu jako centrum biznesowo-handlowego Bliskiego Wschodu;
- ☞ utrzymywanie politycznej neutralności na arenie międzynarodowej;
- ☞ wzmocnienie wiarygodności międzynarodowej poprzez współpracę z Międzynarodowym Trybunałem ds. Libanu;
- ☞ zacieśnianie partnerstwa oraz wspieranie i rozwijanie handlu z Unią Europejską;
- ☞ utrzymywanie i rozwijanie bliskich relacji w świecie arabskim.

*Odbudowa międzynarodowego wizerunku Libanu
jako centrum biznesowo-handlowego Bliskiego Wschodu*

Cel ten stanowił fundament libańskiej polityki zagranicznej w latach 90. ubiegłego stulecia. Jego osiągnięcie upatrywano w intensywnym rozwoju gospodarczym, którego podstawą miało być przyciąganie zagranicznych inwestycji wraz z zaangażowaniem się w ten proces środowisk libańskich emigrantów³⁹.

Diaspora libańska jest rozproszona na wszystkich kontynentach. Przyjmuje się, że liczba libańskich emigrantów i ich potomków wynosi od 12 do 15 mln osób. Największa społeczność libańska zamieszkuje Amerykę Południową – ponad 8 mln; w Ameryce Północnej prawie 3 mln, a w Europie 430 tys., 265 tys. w świecie arabskim poza Libanem. W Afryce Subsaharyjskiej – 68 tys.; Australia i Ocenia ponad 400 tys⁴⁰. Liczne kontakty Libańczyków z diasporą determinują kształtowanie polityki zagranicznej tego państwa. Z tej przyczyny udział diasporę miał pomóc w podjętym na początku lat 90. i zakrojonym na dużą skalę programie rekonstrukcji kraju. Program ten określono jako „Horyzont 2000” i został on przyjęty na 10 lat pod egidą Rady Rozwoju i Odbudowy. Finansowanie programu oparte było na niskoprocentowych zewnętrznych pożyczkach oraz na zewnętrznych dotacjach. Dopiero w drugiej połowie lat 90. na program zarezerwowano większe środki z budżetu. W sumie środki przeznaczone na ten cel sięgały rzędu około 20 mld USD⁴¹.

Tom Najem wyróżnił pięć poziomów międzynarodowego zaangażowania w odbudowę Libanu: fundusze zagraniczne (granty, pożyczki), udział międzynarodowych korporacji w procesie odbudowy państwa, kontakty i wizyty w Libanie zachodnich delegacji rządowych i biznesowych, zainteresowania międzynarodowych inwestorów libańskimi euroobligacjami rządowymi (pierwsze warte 400 mln USD wypuszczone zostały we wrześniu 1994 roku, drugie warte 300 mln wypuszczono w lipcu 1995 roku, do których dodano jeszcze suplement warty 100 mln), oraz przywrócenie systemu ubezpieczeń kredytów ze strony wyspecjalizowanych agencji ubezpieczających transakcje eksportowe (zaowocowało to pojawieniem się włoskich, francuskich, brytyjskich i amerykańskich agencji ubezpieczających transakcje swoich kompanii)⁴². Dużą rolę w sfinansowaniu projektu „Horyzont 2000” odegrał premier Rafik Hariri, który dzięki osobistym kontaktom w świecie arabskim i poza nim uzyskał dla Libanu wiele dotacji i niskooprocentowanych pożyczek od rządów innych państw.

Efekty projektu „Horyzont 2000” można różnie oceniać. Liban podniósł się ze zniszczeń wojennych; odbudowano elektrownie, szpitale i drogi. W pierwszych latach po wdrożeniu projektu wzrost PKB wynosił 7-8%. W latach 1992-1998 inflacja w skali roku zmalała aż ze 100% do 5%. Istotnym elementem była również zmiana postrzegania Libanu w świecie międzynarodowym, który od niemalże wyłącznych skojarzeń z wojną, terroryzmem czy porwaniami zakładników, zaczął być uważany za państwo dynamicznego rozwoju gospodarczego. Z drugiej strony wskazywano, że „Horyzont 2000” nie został w całości wykonany, oraz krytyce poddawano olbrzymi udział przy realizacji programu spółek rodzinnych Haririego (m.in. *Solidere*)⁴³. Proces odbudowy kraju był przerywany konfliktami Hezbollahu z Izraelem, które w znacznym stopniu wpływały na gospodarkę Libanu. Szczególnie dotkliwa okazała się „wojna lipcowa” z 2006 roku, w wyniku której szacowany wzrost PKB – 6% wyniósł o połowę mniej. Straty materialne wyniosły ok. 3,6 mld USD. Zniszczonych zostało tysiące domów mieszkalnych i obiektów użyteczności publicznej szczególnie w południowej części Bejrutu i w miejscowościach znajdujących się na południu kraju. Liban stracił ogromne ilości funduszy z tytułu turystyki, która jest intratną gałęzią gospodarki tego państwa⁴⁴. Po wojnie z 2006 roku rząd libański podjął ponownie działania naprawcze. Tym razem jedną z ważniejszych ról w programie odbudowy zniszczeń po wojnie z 2006 roku odegrały państwa arabskie Zatoki Perskiej⁴⁵.

Utrzymywanie politycznej neutralności na arenie międzynarodowej

Utrzymywanie niezaangażowania politycznego stanowiło już efekt ustaleń zawartych w *Pakcie Narodowym* z 1943 roku. Dodatkowo przez lata dominacja sy-

ryjska w polityce zagranicznej Libanu umacniała to zachowanie. Należy więc podkreślić, iż w rzeczywistości unikanie angażowania się Libanu w spory i konflikty międzynarodowe na Bliskim Wschodzie nie było dobrowolnym założeniem strategicznym przywódców państwa, a przymusową koniecznością. Przed 1975 rokiem Liban nie brał udziału w wojnach z Izraelem (w 1967 i 1973 r.). W okresie od 1989 roku Liban nie uczestniczył w siłach koalicji międzynarodowej działającej przeciwko Irakowi po jego agresji na Kuwejt. W XXI wieku, nawet po zmianach w stosunkach libańsko-syryjskich, Liban kontynuuje przyjęty od wielu dziesięcioleci model zachowania na arenie międzynarodowej i stara się budować i utrzymywać poprawne relacje z wieloma państwami, które są ze sobą zantagonizowane. Wyraża się to w utrzymywaniu dobrych relacji zarówno z USA, Arabią Saudyjską, Syrią, Iranem, Irakiem, Francją i Wielką Brytanią. W latach 2010-II Liban zasiadał w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Wstrzymał się podczas głosowania nad rezolucją w sprawie Syrii, oraz nad przyjętą rezolucją nr 1929 w sprawie nałożenia czwartej tury sankcji na Iran. Stanowisko Libanu przy głosowaniu nad rezolucją dotyczącą Iranu wywołało burzę w tym kraju. Uznano to za politykę balansowania zarówno pomiędzy partiami politycznymi wewnątrz kraju, jak i względem wielu podmiotów zewnętrznych. Ówczesny premier Sa'ad Hariri wyjaśniał zachowanie Libanu w następujący sposób: „To jest małe państwo [Liban] i nie jest w jego interesie wchodzić pomiędzy wielkich graczy [...]”⁴⁶.

*Wzmocnienie wiarygodności międzynarodowej poprzez współpracę
z Trybunałem Specjalnym dla Libanu*

Trybunał Specjalny dla Libanu (*al-Mabkama ad-Dualijja al-Hassa Bi Lubnan*) jest międzynarodowym sądem, który został powołany 30 maja 2007 roku na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1757, a jego działalność została zainaugurowana 1 marca 2009 roku. Trybunał zajmuje się badaniem sprawy zabójstwa byłego premiera Rafika Haririego i 22 innych osób, które zginęły w zamachu 14 lutego 2005 roku, oraz ściganiem i osądzeniem oskarżonych. Ma on charakter międzynarodowy, ale podstawą jego orzekania jest prawo libańskie. Wynika to z tego iż nie został on powołany, aby zajmować się zbrodniami przeciwko ludzkości tylko, aby przeprowadzić śledztwo w sprawie jednego politycznego zamachu. Trybunał miał teoretycznie funkcjonować na bazie porozumienia pomiędzy ONZ i Libanem, które są stronami statutu Trybunału. Porozumienie to stanowi aneks do rezolucji nr 1757, chociaż ze względu na protesty opozycji i grup lojalnych wobec Syrii nie zostało ono ratyfikowane. Wobec tego Rada Bezpieczeństwa ustanowiła Trybunał na bazie VII rozdziału Karty

Narodów Zjednoczonych, który umożliwia interwencję (podjęcie działań), na rzecz utrzymania lub przywrócenia międzynarodowego porządku i bezpieczeństwa⁴⁷.

Działalność Trybunału jest zaciekle krytykowana przez *Hezbollah* i całą *Koalicję 8 Marca*, która postrzega go jako izraelsko-amerykański instrument polityczny, dzięki któremu państwa te mogą wpływać na politykę Libanu. Negatywna percepcja Trybunału przez niektóre partie i kręgi polityczne w Libanie utrzymała się już po raporcie Detleva Mehlisa, który w 2005 roku został Komisarzem Niezależnej Międzynarodowej Komisji Śledczej z ramienia ONZ. W raporcie tym Mehlis identyfikował reżim syryjski jako głównego podejrzanego o zabójstwo Haririego. Pojawia się tam zdanie o „wysokich libańskich i syryjskich funkcjonariuszach” odpowiedzialnych za zabójstwo R. Haririego⁴⁸.

Wskazuje się na realne powody dla których *Hezbollah* miałby się obawiać śledztwa prowadzonego przez Trybunał. W 2009 roku niemiecki *Der Spiegel* pisał, że to osoby związane z *Hezbollahem* dokonały zamachu na Haririego. Ponadto w lipcu 2011 Trybunał wydał oświadczenie zawierające dane 4 osób podejrzanych o udział w zamordowaniu Haririego. Wszystko wskazywało, że osoby te były związane z Hezbollahem, który całkowicie wypierał się jakichkolwiek związków z zabójstwem byłego premiera⁴⁹.

Spory wokół działalności Trybunału przyczyniły się do narastającego kryzysu rządowego i stały się m.in. przyczyną upadku rządu Saada Haririego. Obecnie rząd Mikatiego, w którym większość ma *Koalicja 8 Marca* (wraz z *Hezbollahem*), jest zmuszony podejmować rozsądne działania względem Trybunału. W listopadzie Mikati oświadczył, że Liban uregulował swoje zobowiązania utrzymania Trybunału wysokości 36 mln USD (wcześniej zagroził on, że ustąpi ze stanowiska premiera jeśli rząd współtworzony przez Hezbollah nie zarezerwuje środków na ten cel)⁵⁰. Mikati podkreślał, że wywiązywanie się ze współfinansowania Trybunału stanowi o poszanowaniu przez Liban międzynarodowych zobowiązań, a interesem Libanu jest to, aby pozostawał on nieodłączną częścią społeczności międzynarodowej⁵¹.

Uregulowanie przez Liban swoich zobowiązań wobec Trybunału spotkało się z pozytywnym przyjęciem ze strony Unii Europejskiej. Wysoki Przedstawiciel Unii Europejskiej ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Catherine Ashton w oficjalnym oświadczeniu zwróciła uwagę, że decyzja ta ze strony rządu libańskiego przyczyni się do utrzymania jego stabilności i jednocześnie stanowi krok w kierunku zacieśniania współpracy z Unią Europejską w ramach polityki sąsiedztwa⁵².

Po zakończeniu wojny domowej jednym z podstawowych celów w polityce zagranicznej Libanu było przywrócenie tradycyjnie dobrych relacji handlowych z Europą (pierwsze porozumienie pomiędzy wspólnotami europejskimi a Libanem zostało zawarte w 1977 roku i weszło w życie w 1978 roku). Już na samym początku lat 90. ubiegłego stulecia europejscy partnerzy odgrywali ważną rolę w odbudowie kraju. Spośród 3,1 mld USD pozyskanych funduszy z zagranicy w postaci grantów, pożyczek i donacji 13% pochodziło od Europejskiego Banku Inwestycyjnego, 11% od rządu państwa włoskiego, 9% od Francji i 3% od Komisji Wspólnot Europejskich⁵³. Aczkolwiek należy przy tym podkreślić, że w sferze politycznej Unia Europejska od początku lat 90. aż do końca pierwszej dekady XXI wieku nie podjęła się żadnych znaczących działań, aby wyrzucić presję na Syrię, by ta zmieniła swoją politykę względem Libanu. Tym samym Unia Europejska nie nakłaniała w żaden sposób Syrii do wycofania swoich sił zbrojnych z Libanu⁵⁴.

Tom Najem brak aktywności w sferze politycznej ze strony Unii Europejskiej wobec Libanu sprowadził do trzech czynników:

- 1) relatywnie niskiej zdolności oddziaływania politycznego Unii Europejskiej na podmioty zewnętrzne, które są już objęte takim oddziaływaniem ze strony USA. I na przykład stosowanie przez USA względem Syrii różnych środków przymusu niejako „zwalnia” Unię Europejską z takiego samego działania;
- 2) niechęci samej Unii Europejskiej do przyjmowania polityki, która może doprowadzić do sporów z Syrią i zagrozić np. szeroko pojmowanemu procesowi pokojowemu;
- 3) obaw ze strony Unii Europejskiej (jeszcze w okresie sprzed 2005 roku) o wewnętrzną stabilność Libanu zwłaszcza po wyjściu wojsk syryjskich z tego kraju⁵⁵.

Obecnie Liban jest związany z Unią Europejską wieloma umowami, które mają przede wszystkim wymiar handlowy. Podstawą tych relacji jest przyjęta w 2002 roku umowa stowarzyszeniowa, która weszła w życie 1 kwietnia 2006 roku i umożliwiła włączenie Libanu do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS). W ramach EPS przyjęty został w 2007 roku Plan Działania Unii Europejskiej i Libanu (*EU-Lebanon Action Plan*), który dał impuls do rozwoju bilateralnych relacji. Plan Działania zakłada zacieśnianie współpracy gospodarczej,

dalszą liberalizację handlu, ale i także zakłada wzmocnienie dialogu politycznego i współpracy na bazie poszanowania zasad demokracji, praw człowieka, wolności mediów i wolności słowa⁵⁶.

Przyjęto również Dokument Strategiczny dt. Libanu (*Country Strategic Paper* – CSP), najpierw na lata 2002-06 i 2007-13. Określa on cele i zasady pomocy Libanowi w tym okresie. Równoległe z CSP opracowywano szczegółowy program dla Libanu (*National Indicative Programme* – NIP) W ramach NIP na lata 2011-13 Liban może pozyskać 150 mln euro. Środki te mają być przeznaczone na wzmocnianie reform politycznych i społecznych oraz na wzrost i ożywienie gospodarki.

Aktualnie Unia Europejska jest największym partnerem handlowym Libanu. W 2010 roku wartość eksportu Unii Europejskiej do Libanu wynosiła 4,7 mld euro. Liban zaś wyeksportował do krajów Unii Europejskiej towary o wartości 0,33 mld euro. Import z Unii Europejskiej stanowił 32% całego importu libańskiego, co oznacza, że Unia Europejska jest największym eksporterem towarów do Libanu. Zaś eksport Libanu do państw Unii Europejskiej stanowił 9,4% libańskiego eksportu, co plasuje Unię Europejską na trzecim miejscu po Syrii i Zjednoczonych Emiratach Arabskich⁵⁷.

Ponadto od połowy lat 90. Liban brał aktywny udział w procesie barcelońskim a od 2008 roku wchodzi w skład Unii na rzecz regionu Morza Śródziemnego.

Utrzymywanie i rozwijanie bliskich relacji w świecie arabskim

W preambule do Konstytucji Libanu zapisano, że tożsamość i przynależność Libanu jest arabska⁵⁸. Zapis ten podkreśla szczególne więzi, jakie łączą Liban ze światem arabskim. Państwo to było jednym z sześciu członków założycieli Ligi Państw Arabskich (*Dżamijat ad-Duwal al-Arabijja* – LPA). W 2002 roku w Bejrucie odbył się szczyt LPA, na którym przyjęto Arabską Inicjatywę Pokojową⁵⁹. Liban aktywnie uczestniczył w przygotowywaniu wszelkich deklaracji i konwencji pod egidą LPA. Warto tu jednak dodać, że nie ratyfikował pierwotnie przyjętej w 1994 roku, a po poprawkach w 2004 roku Arabskiej Karty Praw Człowieka.

Liban podobnie jak wszystkie inne państwa arabskie jest członkiem Arabskiej Unii Międzyparlamentarnej, której celem jest wzmocnianie dialogu i więzi pomiędzy parlamentarzystami z krajów arabskich⁶⁰. Państwo to należy do Arabskiego Funduszu Społecznego i Gospodarczego Rozwoju, którego jest ważnym beneficjentem. W latach 1974-11 Liban otrzymał 25 pożyczek i prawie 30 grantów na realizowane projekty, często związane z odbudową infrastruktury⁶¹.

STOSUNKI LIBANU Z SYRIĄ

Relacje Libanu z Syrią mają charakter wyjątkowy. Są one determinowane przez czynnik geograficzny, historyczny, polityczny i więzi społeczno-etniczne. Przez dziesięciolecia Liban był skazany na polityczną dominację Syrii i z tej przyczyny jego polityka zagraniczna musiała być tak formułowana, aby nie naruszać interesów syryjskich. Zatem od początku swojego istnienia Liban jako niepodległe państwo nie dysponował pełnią swojej suwerenności, co bezpośrednio rzutowało na jego politykę zagraniczną. Można powiedzieć, że aż do 2005 roku, czyli do momentu wybuchu rewolucji cedrowej, której następstwem było wyjście wojsk syryjskich z Libanu, państwo to miało spore ograniczenia w prowadzeniu swojej polityki zagranicznej i *de facto* w latach 1989-2005 Liban był nieformalnym protektoratem Syrii. Ponadto pomimo wzajemnych relacji politycznych i gospodarczych Liban od momentu uzyskania niepodległości nie był przez Syrię uznawany. Stosunki dyplomatyczne nawiązano dopiero w 2008 roku.

Główny powód braku stosunków dyplomatycznych pomiędzy tymi państwami stanowiły roszczenia syryjskie do terytorium całego Libanu i traktowanie go jako część „Wielkiej Syrii”⁶². Przez lata hasło „Wielkiej Syrii” było wykorzystywane przez rządzącą Partię Baas (*Socjalistyczna Partia Odrodzenia Arabskiego – Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki*) chociaż w teorii było ono sprzeczne z założeniami panarabizmu.

Dominacja syryjska w sferze politycznej i militarnej nie rozciągała się na sferę gospodarczą, w której ramach Liban dysponował szeroką swobodą działania. Niemniej jednak, co warto tu podkreślić, Syryjczycy uważnie monitorowali, aby współpraca libańska z podmiotami zewnętrznymi nie przybierała zbyt bliskich relacji, które mogłyby mieć wydzźwięk polityczny, szczególnie gdy dotyczyło to Francji czy Wielkiej Brytanii⁶³.

Wolność gospodarcza Libanu pozwalała elitom syryjskim na prowadzenie interesów w duchu kapitalistycznym, pomimo tego, że Syria była państwem socjalistycznym. Biznesmeni syryjscy mogli swobodnie korzystać z libańskiego systemu bankowego i lokować tam swoje środki finansowe. Ponadto na mocy zawartego w 1994 roku pomiędzy Syrią i Libanem porozumienia ustanowiono otwarty rynek pracy dla Syryjczyków w Libanie⁶⁴. Zatem do chwili obecnej bez przeszkód mogą oni podejmować pracę w Libanie nie potrzebując pozwoleń. Ze względu na znaczną różnicę w zarobkach Liban stanowi dla Syryjczyków intryny rynek pracy. Z tego powodu liczbę pracowników syryjskich w Libanie szacuje się na ponad 1 mln osób. Do Syrii przesyłali oni pieniądze rzędu od 2 do

nawet 4 mld USD rocznie⁶⁵. Dla państwa syryjskiego stanowi to spory zastrzyk środków finansowych.

Z kolei dla Libanu Syria jest największym odbiorcą jego towarów. Ok. 30% libańskiego eksportu jest skierowane na rynek syryjski⁶⁶. Syria w eksporcie libańskich towarów do innych państw arabskich pełni także rolę tranzytową. Zatem w sferze gospodarczych relacji libańsko-syryjskich można zauważyć utrzymującą się współzależność. Z tego powodu wśród libańskich przedsiębiorców pojawił się niepokój, kiedy w obliczu krwawych starć w Syrii pomiędzy rebeliantami a siłami rządowymi, LPA i świat Zachodu zaczęli wywierać presję na rząd Libanu, aby ten zamknął granicę z Syrią. Wiązało się to również z sankcjami gospodarczymi i wstrzymaniem handlu libańsko-syryjskiego⁶⁷. LPA przyjęła sankcje gospodarcze na Syrię 10 listopada 2011 roku. W głosowaniu tym sankcji nie zaakceptowały Liban i Irak – najwięksi partnerzy handlowi Syrii.

STOSUNKI LIBANU Z FRANCJĄ

Podobnie jak relacje syryjsko-libańskie, związki Libanu z Francją mają charakter wyjątkowy i przede wszystkim są determinowane przez czynnik historyczny. Po pierwsze, to w wyniku francuskiej polityki prowadzonej podczas I wojny światowej i w okresie międzywojennym Liban zawdzięcza swoje istnienie w obecnym kształcie. Po drugie działania francuskie w Libanie, zarówno przed, jak i po uzyskaniu przez to państwo niepodległości utrwaliły wizerunek Francji jako protektora libańskich chrześcijan. Po trzecie aż do czasów obecnych Liban podobnie jak np. Tunezja czy Algieria, które były francuskimi koloniami łączy z Francją specyficzna więź byłej metropolii i terytorium od niej kiedyś zależnego. Wyrazem tego jest członkostwo Libanu w Międzynarodowej Organizacji Frankofońskiej.

Z tego powodu Francja nie była obojętna na sprawy Libanu. W wielu przypadkach udzielała ona schronienia libańskim emigrantom politycznym, m.in. chrześcijańskiemu liderowi Michelowi Aunowi, który przebywał we Francji od 1991 do 2005 roku. Kontyngenty wojsk francuskich wzięły udział w misji sił międzynarodowych i zostały wysłane w 1982 roku do Libanu. Misja ta zakończyła się dla Francji tragicznie. W październiku 1983 roku w zamachu zorganizowanym przez *Hezbollah* na koszary sił francuskich śmierć poniosło 58 żołnierzy⁶⁹. Kiedy po zakończeniu działań wojennych i podpisaniu układu z at-Ta'if znacznemu wzmocnieniu uległa rola Syrii w Libanie, Francja próbowała kontestować taki stan rzeczy i ostro protestowała przeciwko *Układowi o braterstwie, kooperacji i koordynacji*. Ponadto Francja wyrażała wątpliwość wobec wyniku wyborów parlamentarnych z 1992 roku, które według niej zostały sfałszowane, tak aby Syryjczycy mogli mieć „swój” parlament⁷⁰.

Po „rewolucji cedrowej”, w obliczu zmian politycznych zachodzących w Libanie, Syryjczycy wycofali swoje wojsko z tego kraju, a Francja przeszła do dyplomatycznej ofensywy. Wówczas rząd francuski podkreślał swoje negatywne stanowisko w stosunku do osoby prosyryjskiego prezydenta Libanu E.Lahuda i udzielał wsparcia premierowi Fuadowi Siniorze, dając temu wyraz m.in. podczas wizyt premiera we Francji w 2007 i 2008 roku. Francja starała się jak najbardziej osłabić wpływy syryjskie, silnie angażując się w wybór nowego prezydenta. Po 2007 roku częste wizyty polityków francuskich, w tym ministra spraw zagranicznych Bernarda Kouchnera potwierdzały, że Liban pozostaje bardzo ważnym krajem w polityce zagranicznej Francji. W 2008 roku dyplomacja francuska odniosła duży sukces, bowiem w wyniku jej działania Liban i Syria nawiązały stosunki dyplomatyczne⁷¹.

STOSUNKI LIBANU Z USA

Od drugiej połowy lat 40. XX wieku podstawowymi celami w relacjach Stanów Zjednoczonych z Libanem były utrzymanie jego niezależności, integralności terytorialnej i narodowej jedności.

W 1948 roku rząd libański podpisał umowę z ARAMCO (*Amerykańsko-Arabska Kompania Naftowa*) o budowie rurociągu i rafinerii na swoim terytorium. Trzy lata później USA i Liban zawarły porozumienie dotyczące amerykańskiej pomocy finansowej. Do 1957 roku wysokość tej pomocy szacowano na 35 mln USD. W tym czasie otwarto w Libanie przedstawicielstwa 88 firm amerykańskich. Systematycznie wzrastała też suma lokat amerykańskich w bankach libańskich. W drugiej połowie lat 50. Bejrut stał się centrum bankowo-handlowym USA w regionie Bliskiego Wschodu⁷².

Liban jako nieliczne państwo świata arabskiego pozytywnie przyjął doktrynę Eisenhowera i w obliczu wzrostu wpływów antyzachodnich prezydent Kamil Szamun poprosił rząd USA o interwencję. W lipcu 1958 roku wylądowali amerykańscy *marines*, którzy opuścili Liban dopiero w październiku tego roku⁷³. Wojska USA również wchodziły w skład sił międzynarodowych, które pojawiły się w Libanie w 1982 roku. Podobnie jak w przypadku żołnierzy francuskich, *Hezbollah* przeprowadził atak samobójczy na koszary kontyngentu wojsk amerykańskich, w którym śmierć poniosło 241 żołnierzy⁷⁴. Wywołało to szok wśród amerykańskiej opinii publicznej i prezydent Ronald Reagan musiał podjąć decyzję o wycofaniu się z Libanu.

Po zakończeniu wojny domowej w Libanie Stany Zjednoczone podjęły się działań na rzecz przywrócenia dobrych relacji amerykańsko-libańskich. Celem tego było ograniczenie wpływów irańskich i syryjskich w Libanie. Z tego też powodu USA czyniły wszelkie starania, aby Liban w pełni wykonał rezolucje nr

1559, 1680 i 1701, w których wskazuje się na potrzebę rozbrojenia *Hezbollahu*. Stany Zjednoczone zakładały, że wykonanie tych rezolucji znacznie przyczyni się do powstania stabilnego i demokratycznego Libanu, co z kolei wzmocni proces pokojowy na Bliskim Wschodzie.

USA są ważnym podmiotem pomocy finansowej udzielanej Libanowi. Choć w latach 1991-2005 równowartość środków finansowych przekazanych Libanowi wynosiła zaledwie 400 mln USD, to już po wojnie z 2006 roku i w obliczu zmiany sytuacji, m.in. wyjścia wojsk syryjskich z Libanu, USA w latach 2006-2011 przeznaczyły na pomoc finansową dla Libanu ok. 1,5 mld USD z czego większość na siły zbrojne⁷⁵.

Równoległe z pomocą finansową, od początku lat 90. USA prowadzą szkolenia członków Libańskich Sił Zbrojnych (*al-Kuwwat al-Musallaba al-Lubnanijja* – LSZ) i Wewnętrznych Sił Bezpieczeństwa (*al-Mudrijjaal-A'ama li Kuwwaal-Amin ad-Dabili* – WSB), tak aby były one zdolne do przywrócenia porządku na granicy izraelsko-libańskiej i w całym Libanie Południowym. Od 2007 roku USA dostarczyły ponad 700 mln USD na wyposażenie LSZ i WSB, aby miały one środki do zwalczania terroryzmu i ochrony granic – w tym przeciwdziałaniu przemytu broni dla *Hezbollahu*. Główne programy w ramach, których dostarczano pomoc to: *Foreign Military Financing* (ponad 490 mln USD), którego pomoc miała umożliwić wprowadzanie w życie wspomnianych rezolucji RB ONZ oraz *International Military and Education Training* – ponad 6 mln USD przeznaczone na redukcję zjawiska sektarianizmu w siłach zbrojnych i rozwoju tych sił jako jednolitej instytucji państwowej. Ponadto udzielono pomocy w wysokości ok. 117 mln USD w ramach tzw. sekcji 1206 w celu przekazania części zamiennych do pojazdów wojskowych, amunicji i innych podstawowych elementów wyposażenia wojskowego. Ponad 100 mln USD zostało przeznaczone na szkolenie, wyposażenie i pojazdy wojskowe oraz systemy komunikacyjne dla WSB. W 2011 roku Stany Zjednoczone przeznaczyły na rozwój LSZ i WSB dodatkowe 132 mln USD⁷⁶. USA także wspierały finansowo utrzymanie międzynarodowych sił zbrojnych w Libanie (*United Nations Interim Force in Lebanon* – UNIFIL). W latach 2007-11 Stany Zjednoczone przekazały na tę rzecz ponad 800 mln USD⁷⁷.

Jednak obecnie, kiedy *Hezbollah* znalazł się w koalicji rządzącej pojawiły się realne obawy co do utrzymywania dość daleko idącej pomocy militarnej i finansowej dla Libanu. Już w styczniu 2011 roku administracja USA zaczęła się zastanawiać nad dalszym finansowym wspieraniem Libanu, jeśli miałyby z tego zyskać korzystać *Hezbollah*. Tym bardziej, że Hezbollah wciąż figuruje na liście organizacji terrorystycznych Departamentu Stanu USA⁷⁸.

STOSUNKI LIBANU Z IZRAELEM

Liban nie uznaje państwa Izrael i z prawnego punktu widzenia pozostaje z nim w stanie wojny. Pomiędzy obydwoma państwami obowiązuje rozejm zawarty w 1949 roku. Pod koniec lat 70. trwająca wojna w Libanie skłoniła Izrael do podjęcia militarnych akcji wobec tego państwa. Najpierw w 1978 roku w ramach operacji *Litani* armia izraelska wkroczyła na terytorium południowego Libanu z zamiarem likwidacji zbrojnych ugrupowań palestyńskich. Następnie w 1982 roku Izrael przeprowadził zakrojoną na dużą skalę operację *Pokój dla Galilei* w efekcie której zdecydowano się na permanentną kontrolę obszaru południowego Libanu i w 1985 roku utworzono „strefę buforową”, w której stacjonowały siły izraelskie wraz z APL. Wprawdzie podczas wojny udało się z inspiracji USA zawrzeć libańsko-izraelski układ pokojowy, lecz ostatecznie został on przez Liban unieważniony.

W latach 90. XX wieku dochodziło do wielu zwarć pomiędzy wojskami izraelskimi a *Hezbollahem* operującym z terytorium Libanu. Szczególnie należy wskazać tutaj „siedmiodniowy” konflikt z lipca 1993 roku oraz trwające 16 dni regularnie starcia w kwietniu 1996 roku⁷⁹. W maju 2000 roku Izrael opuścił „strefę buforową”, a granicę Libanu z Izraelem wyznaczyła „niebieska linia”⁸⁰. Tym samym Izrael uznał, że w ten sposób wykonał rezolucję Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 425 z 1978 roku. Jednak *Hezbollah* i wiele innych partii politycznych w Libanie uważało, że Izrael w pełni nie opuścił libańskiego terytorium, bowiem po stronie Izraela pozostawały Farmy Sziba, część miasta Ghadżar i wzgórze Kfarszuba⁸¹.

Pomimo tego, że w latach 90. Izrael zawarł porozumienia z OWP, układ pokojowy z Jordanią i prowadził tajne rozmowy pokojowe z Syrią, Liban od zakończenia wojny domowej nie zdecydował się na jakiegokolwiek spotkania polityczne, których celem byłoby np. uregulowanie wzajemnych stosunków politycznych. Jest to konsekwencja syryjskiej dominacji politycznej i silnej pozycji Hezbollahu w Libanie. Z też powodu postulaty Libanu dotyczące warunków pokoju z Izraelem ograniczały się głównie do uprzedniego rozwiązania problemu izraelsko-palestyńskiego włącznie ze sprawą uchodźców palestyńskich, których w Libanie przebywa ponad 400 tys.

STOSUNKI LIBANU Z ARABIĄ SAUDYJSKĄ

Arabia Saudyjska współcześnie zajmuje istotne miejsce w polityce Libanu. Pomimo tego, że większą uwagę często poświęca się innym państwom w polityce Libanu, nie sposób nie dostrzec, że pozycja i znaczenie Arabii Saudyjskiej w Libanie systematycznie wzrasta. Od kilku lat cieszy się ona dużym uznaniem opinii społecznej Libanu. Dowodzi tego ankieta przeprowadzona przez Bej-

ruckie Centrum Badań i Informacji (*Markaz Bijrut al-Abhafwa al-Malumat*) w 2007 roku, według której aż 40,4% ankietowanych spośród szyitów, sunnitów, maronitów i druzów wskazywało na Arabię Saudyjską jako najbardziej wiarygodny podmiot, który mógłby pomóc w rozwiązywaniu konfliktów politycznych w Libanie⁸².

Związki Libanu z Arabią Saudyjską stały się bliższe od momentu kiedy Hariri zaczął piastować urząd premiera, a potem premierem został jego syn Sa'ad Hariri. Obydwaj byli biznesmenami, którzy rozwinęli swoją działalność w Arabii Saudyjskiej. Z tego powodu znacznie ułatwiało to kooperację firm saudyjsko-libańskich. Arabia Saudyjska jest też uważana za jednego z ważniejszych donatorów na rzecz pomocy odbudowy kraju i jako inwestor. Między innymi z tego powodu w 2008 roku wizytę w Arabii Saudyjskiej złożył prezydent Michel Sulejman, który usilnie nakłaniał firmy saudyjskie do inwestowania w Libanie. W 2008 roku wielkość saudyjskich inwestycji była szacowana na 1,3 mld USD, natomiast już w 2012 roku wyniosła ok. 4,5 mld USD⁸³.

Stosunki Libanu z Polską

Po zakończeniu II wojny światowej Liban już jako niepodległe państwo uznawał polski rząd emigracyjny i jego posła Zygmunta Zawadowskiego⁸⁴. Dopiero w 1956 roku Liban zdecydował się nawiązać stosunki dyplomatyczne z Polską Rzeczpospolitą Ludową, cofając tym samym uznanie rządu londyńskiego. Pierwszym polskim przedstawicielem dyplomatycznym z ramienia PRL został poseł Włodzimierz Paszkowski. Pomimo obecności polskiej placówki dyplomatycznej w Bejrucie, Liban przez wiele lat nie zdecydował się na ustanowienie ambasady w naszym kraju i przy polskiej głowie państwa akredytowanie byli ambasadorowie Libanu w Czechosłowacji. Ambasada Libanu w Polsce została otwarta dopiero w 1994 roku⁸⁵. Od 2008 roku ambasadorem Polski w Libanie jest Tomasz Niegodysz.

W okresie PRL-u różnice ustrojowe determinowały specyfikę wzajemnych relacji politycznych. Wizyty polityków w obydwu krajach były sporadyczne. Kontakty na szczeblu politycznym nabrały dynamiki po 1990 roku. W drugiej połowie lat 90. i w pierwszej dekadzie XXI wieku doszło do wielu znaczących wizyt państwowych, m.in. 26 lipca 1999 w Bejrucie przebywał minister spraw zagranicznych RP Bronisław Geremek; w grudniu 2002 roku oficjalną wizytę w Libanie złożył prezydent Aleksander Kwaśniewski, zaś w styczniu 2004 roku do Libanu przybył marszałek senatu Longin Pastusiak. Z kolei w 1999 roku Polskę odwiedził przewodniczący parlamentu Nabih Berri, a w 2004 roku z wizytą w naszym kraju przebywał prezydent Libanu Emil Lahoud⁸⁶.

Pomimo „chłodnych” w czasach PRL relacji politycznych podpisano z Libanem w 1956 roku umowę o dwustronnym handlu i płatnościach, a w 1966 roku umowę o transporcie lotniczym. Już po 1990 roku zawarto bilateralną umowę o współpracy handlowo-gospodarczej (1994) i umowę o unikaniu podwójnego opodatkowania i uchylania się od zobowiązań podatkowych (2000). Ponadto funkcjonują dwustronne porozumienia pomiędzy Izbami Przemysłowo-Handlowymi: umowa o współpracy pomiędzy Federacją Libańskich Izb Przemysłowo-Handlowych a Krajową Izbą Gospodarczą oraz umowa pomiędzy Izbą Przemysłowo-Handlową w Bejrucie i Górach Libanu, a Izbą Przemysłowo-Handlową w Radomsku⁸⁷. W 2011 roku obroty handlowe pomiędzy Polską a Libanem wynosiły 63,5 mln USD, z czego 52,3 mln USD to wartość polskiego eksportu zaś import wyniósł 11,2 mln USD⁸⁸.

*

Dokonując podsumowania należy podkreślić wskazać, że do głównych czynników warunkujących politykę zagraniczną Libanu należą: położenie geograficzne i bezpośrednie sąsiedztwo Izraela i Syrii, multikonfesyjny system społeczno-polityczny przyjęty przez to państwo od momentu uzyskania niepodległości, specyfika ustroju gospodarczego, a także dość wyjątkowe miejsce jakie zajmował i w dalszym stopniu do pewnego stopnia zajmuje Liban w koncepcji polityki zagranicznej Syrii, które wymuszało określone zachowania Libanu w polityce zagranicznej. Ośrodkami decyzyjnymi są zarówno prezydent, jak i premier, a także po 1990 roku przewodniczący parlamentu; przywódcy wielkich klanów rodowych mający ogromny wpływ na kształtowanie polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa oraz partie polityczne o dużym potencjale, jak np. Hezbollah, który posiada własne skrzydło zbrojne. Za podstawowe dokumenty określające politykę zagraniczną Libanu można uznać niespisany kompromis (*Pakt Narodowy*) z 1943 roku, *Układ z at-Ta'if* i *Układ o braterstwie, kooperacji i koordynacji z Syrią*. Do głównych kierunków i celów polityki zagranicznej Libanu po 1989 roku należy zaliczyć: odbudowę wizerunku międzynarodowego Libanu jako centrum biznesowo-handlowego i działalność na rzecz odbudowy kraju i wzrostu gospodarczego poprzez aktywność w tej materii w relacjach międzynarodowych; utrzymywanie niezangażowania politycznego; wzmocnienie wiarygodności Libanu poprzez współpracę z Międzynarodowym Trybunałem ds. Libanu; zacieśnianie partnerstwa i wspieranie i rozwijanie handlu z UE oraz rozwijanie i utrzymywanie bliskich relacji w świecie arabskim. Do państw, które w polityce zagranicznej Libanu mają szczególne dla niego znaczenie należy zaliczyć: Syrię, Francję, USA, Arabię Saudyjską i Izrael, z którym Liban jest wciąż w stanie wojny.

1. J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973, s.67-68.
2. D. Madeyska, *Liban*, Warszawa 2003, s.14.
3. Ibidem
4. Szerzej o sytuacji Turcji w XIX wieku i traktatach pokojowych z tego okresu zob.: W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815-1945*, Warszawa 1996; s. 49-57; 151-158.
5. Szerzej o wydarzeniach z pierwszej połowy XIX wieku zob.: F. Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, London 2007, s. 12; E.J. Zucher, *Turkey: A Modern History*, London 2004, s.52; J. Reychman, op.cit., s. 217-218.
6. Od 1698 roku na obszarze Libanu rządili sunniccy emirowie z rodu Szihab.
7. D. Madeyska, op.cit., s. 20; J. Reychman, op.cit., s.239; F. Traboulsi, op.cit.,s.14-15, E.J. Zucher, op.cit., s.52
8. M. Gdański, *Arabski Wschód. Historia-gospodarka-polityka*, Warszawa 1963, s.130-132, W. Skuratowicz, *Liban*, Warszawa 1969, s.106-107; G.P. Wujek, T. Wujek, *Liban i jego problemy*, Warszawa 1983, s.22-26; D. Madeyska, op.cit., s. 22.
9. G.P. Wujek, T. Wujek, op.cit., s.31-32.
10. F. P. Miller, A. F. Vandome, J. McBrewster [red.], *French Mandate for Syria and Lebanon*, Beau Bassin 2009, s.6.
11. D. Madeyska, op.cit.,s. 49-50.
12. M. Zamir, *Lebanon's Quest. The Road to Statehood 1926-1939*, London-New York 2000, s.54.
13. G.P. Wujek, T. Wujek, op.cit., s.32-33.
14. D. Madeyska, op.cit., s.60-61.
15. T. Najem, *Lebanon. The Politics of a Penetrated Society*, New York 2012, s.12-13.
16. Hasło: Liban; Liban, DżabalLubnan, [w:] Arabowie. Słownik encyklopedyczny, (red.) M.M. Dziekan, Warszawa 2001, s.248-249; D. Madeyska, op.cit., s.11.
17. Zob. Arabowie. Słownik encyklopedyczny, op.cit., s.249; *Lebanon* [w:] *CIA The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (17.02.12).
18. *Lebanon Economy Profile 2012*, http://www.indexmundi.com/lebanon/economy_profile.html (18.02.12).
19. Spory odsetek libańskich chrześcijan nie uważa się za Arabów tylko za potomków Fenicjan.
20. *Lebanon* [w:] *CIA The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (17.02.12)

21. Zob.: Lebanon, *International Religious Freedom Report 2003*, U.S. Department of State, <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2003/24456.htm> (17.02.12).
22. T. Najem, op.cit., s.18-19. Szerzej o istocie demokracji konsensualnej zob.: A. Lijphart, *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, vol.21, no.2, s.207-225; M.C. Hudson, *The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy*, „Journal of Palestine Studies” 1976, Vol.5, No.3-4, s.109-122.
23. E. Reklajtis, *Liban między wojną i pokojem. Problemy współczesności*, Warszawa 2003, s.41.
24. Szerzej zob. T. Najem, *Lebanon and Europe: The Foreign Policy of a Penetrated State*, „The Review of International Affairs”, 2003, Vol.3, No.2, s.210-211.
25. *The Lebanese Constitution. Promulgated May 23, 1926 with its Amendments, 1995*, pełnytekstdostępny pod adresem: www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=1184204 (23.02.12).
26. B.F. Salloukh, *The Art Of Impossible: The Foreign Policy of Lebanon*, [w:] *The Foreign Policies of Arab States. The Challenge of Globalization*, Cairo-New York 2010, s.298.
27. T. Najem, *Lebanon. The Politics...* op.cit., s.62.
28. Definicja autorstwa Arnolda Hottingera, zob.: hasło *za'im*, [w:] J. L. Esposito [red.], *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, New York 2001, s.365-366.
29. T. Najem, *Lebanon. The Politics...* op.cit., s.16.
30. Ibidem, s.45.
31. Działania *Hezbollahu* często były wymierzone w przywódców wielkich rodów szyickich, np. w wyborach parlamentarnych jeszcze w latach 90. *Hezbollah* celowo poprał mniejsze rodziny tak, aby równoważyć wpływy wielkich klanów szyickich. Zob. A. N. Hamzeh, *Clan Conflicts, Hezbollah & the Lebanese State*, „The Journal of Social, Political and Economic Studies”, 1994, vol.19, nr 4, s.439.
32. T. Najem, *Lebanon...*, op.cit., s.12-13.
33. F. Traboulsi, op.cit., s.153-154; B. F. Salloukh, op.cit., s. 305.
34. Ch. Herzog, *The Arab-Israeli Wars. War and Peace in the Middle East from the 1948 War of Independence to the Present*, New York 2004, s.367.
35. *The Ta'if Agreement*, pełny tekst dokumentu dostępny: <http://www.mideastinfo.com/documents/taif.htm> (01.03.12).
36. F. Traboulsi, op.cit., s.244.
37. *Treaty for Brotherhood, Cooperation and Coordination between the Syrian Arab Republic and the Republic of Lebanon*, 22 May 1991, [w:] *Towards Lebanese National Reconciliation*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009, s.45-47.

38. Zob.: *The Defense and Security Agreement between the Republic of Lebanon and the Syrian Arab Republic (Informal Translation)*, Syrian Lebanese Higher Council, http://www.syrleb.org/docs/agreements/02DEFENSE_SECURITYeng.pdf (03.03.12).
39. T. Najem, *Lebanon and Europe...* op.cit., s.217.
40. Liczba libańskich emigrantów i ich potomków na różnych kontynentach i w różnych państwach jest często rozbieżna. Informacje podane w tekście pochodzą ze strony: <http://theidentitychef.com/tag/geographical-distribution/> (05.03.12).
41. M. Kisirwani, *The Rehabilitation and Reconstruction of Lebanon*, [w:] P.J. White, W.S. Logan [red.], *Remaking the Middle East*, Oxford – New York 1997, s.95-97.
42. T. Najem, *Political Economy of Contemporary Lebanon: a Study of the Reconstruction. Doctoral thesis*, Durham University, 2007. Dostępne na stronie: Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/1638/235-250>.
43. T. Najem, *Lebanon. The Politics...* op.cit., s. 86-94.
44. H. Sayed, Z. Tzannatos, *The Economic and Human Costs of the War*, [w:] N. Hovsepian [red.], *The War on Lebanon. A Reader*, Northampton 2008, s.316-342.
45. B. F. Salloukh, op.cit., s.290.
46. *Lebanon's Abstention on Iran Sanctions Resolution Seen as Balancing Act*, http://al-shorfa.com/cocoon/meii/xhtml/en_GB/features/meii/features/main/2010/06/16/feature-01 (07.03.12).
47. M. Humphrey, *The Special Tribunal for Lebanon: Emergency Law, Trauma and Justice*, „Arab Studies Quarterly” 2011, vol.33, no1, s.10-12.
48. Ibidem, s.12.
49. R. Tonta, *Trybunał niezgody*, 27 stycznia 2011, tekst dostępny na stronie publikacji Fundacji Pułaskiego: http://pulaski.pl/images/publikacje/stanowisko/2011/Stanowisko_R_Tonta.pdf (09.03.12).
50. H. Dakroub, *Mikati to Quit if STL Funding Fails*, „The Daily Star”, 25 listopada 2011.
51. T. El-Basha, *Mikati Defends 2011 Record, Outlines 2012 Objectives*, „The Daily Star” 1 stycznia 2012.
52. *Statement by EU High Representative Catherine Ashton on Lebanon's Decision to Pay its Contribution to the 2011 Budget of the Special Tribunal for Lebanon*, Brussels, 30 November 2011, A 483/11.
53. T. Najem, *Lebanon. The Politics...*, op.cit., s.112-113.
54. T. Najem, *Lebanon and Europe...*, op.cit., s.226.
55. Ibidem.

56. Pełny tekst dokumentu zob.: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/lebanon_enp_ap_final_en.pdf (10.03.12).
57. Wszelkie zestawienia dotyczące handlu Libanu z Unią Europejską zob.: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf (10.03.12).
58. *The Lebanese Constitution. Promulgated May 23, 1926 with its Amendments*, 1995, op.cit.
59. T. Łoś-Nowak [red.], *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota, mechanizmy działania, zasięg*, Wrocław 2004, s.208.
60. R. Ożarowski, *Arabska wizja rzeczywistości międzynarodowej w XXI wieku*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2008, vol.6 nr 1-2, s.82.
61. Szerzej zob. dane na oficjalnej stronie funduszu: <http://www.arabfund.org/> (05.07.12).
62. Idea „Wielkiej Syrii” została rozwinięta przez Antuna Saadę – lidera Syryjskiej Partii Społeczno-Narodowej.
63. T. Najem, *Lebanon and Europe...*, op.cit s.223
64. Zob. pełnytekstporozumienia: *Bilateral Agreement in the Field of Labor between the Government of the Lebanese Republic and the Government of the Syrian Arab Republic (Informal Translation)*, http://www.syrleeb.org/docs/agreements/11LABOR_AGREEMENTeng.pdf (13.03.12).
65. Dane z 2005 roku. G.C. Gambill, *Syria after Lebanon: Hooked on Lebanon*, „The Middle East Quarterly” 2005, vol. XII, no.4, s.40.
66. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf (13.03.12).
67. O. Habib, *Syria Sanctions Risk Lebanon Trade Routes*, „The Daily Star” 1 grudnia 2011 roku.
68. *Arab League Approves Syria Sanctions*, „Al Jazeera”, 28 listopada 2011 roku, <http://www.aljazeera.com/news/middle-east/2011/11/20111127143750187116.html> (14.03.12).
69. R. Wright, *Sacred Rage. The Wrath of Militant Islam*, New York 2001, s.72. Nie ma jednak zgody co do liczby ofiar w tym ataku. Ahmed Nizar Hamzeh przytacza liczbę 80 zabitych francuskich żołnierzy, A.N. Hamzeh, *In the Path of Hizballah*, New York 2004, s.82.
70. T. Najem, *Lebanon and Europe...*, op.cit., s.225.
71. Zob.R. Ożarowski, *Stopień umiędzynarodowienia współczesnego konfliktu politycznego w Libanie (2006-2008)*, [w:] R. Łoś [red.] *Konflikt i spory międzynarodowe...*, Łódź 2009, s.155-156.
72. R. Kłosowicz, *Polityka USA wobec Libanu po II wojnie światowej*, [w:] A. Kapiszewski [red.] *Świat arabski w procesie przemian. Zmiany społeczne i kulturowe oraz reformy polityczne*, Kraków 2008, s. 306.

73. Ibidem, s.311-313; D. Madeyska, *Historia współczesnego świata arabskiego*, Warszawa 2008, s.54.
74. Zob.: R. Wright, op.cit., s.72
75. U.S. Department of State, Background Note: Lebanon, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35833.htm> (18.03.12); J.M. Sharp, *U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2011 Request*, Congressional Research Service, 15 czerwca 2010, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL32260.pdf> (18.03.12).
76. C.L. Addis, *U.S. Security Assistance to Lebanon*, 19 stycznia 2011, Congressional Research Service, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R40485.pdf> (18.03.12).
77. J.M.Sharp, op.cit.
78. M. Lee, *U.S. Reconsidering Military Aid to Lebanon*, „Army Times” 25 stycznia 2011.
79. Szerzej zob. R. Ożarowski, *Hezbollah w stosunkach międzynarodowych na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2011, s.91-93.
80. F.C Hof, *A Practical Line: The Line of Withdrawal from Lebanon and its Potential Applicability to the Golan Heights*, „Middle East Journal” 2001, vol.55, No.1, s.31-36.
81. O libańsko-izraelskich terytoriach spornych, zob.: A. Kaufman, *Who Owns Shebaa Farms? Chronicles of a Territorial Dispute*, „Middle East Journal” 2002, vol.34, No.4, s.576-595 ; A. Kaufman, *«Let the Sleeping Dogs Lie»: On Ghajar and Other Anomalies in the Syria-Lebanon-Israel; Tri-Border Region*, „Middle East Journal” 2009, vol.63, No.4, s.539-560.
82. *Most Citizens Expect Foreign Fix to Crisis*, 9 marca 2007, Beirut Center for Research & Information , <http://www.beirutcenter.info/Default.asp?ContentIDffi710&menuIDffi46> (22.03.12).
83. *Saudi Investments in Lebanon Total about \$4,5 bln.*, „Arab News”, 23 marca 2012, <http://arabnews.com/economy/article582242.ece> (23.03.12).
84. Zob. J. Tebinka, *Polityka zagraniczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na Bliskim Wschodzie w latach 1956-1960*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2009, vol.7, nr 1-2, s.164-165.
85. Polsko-libańskie stosunki polityczne, <http://www.polskiecedry.com/gazeta/wydania-archiwalne/specjalne-2006/polsko-libańskie-stosunki-polityczne/> (07.07.12)
86. Ibidem
87. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Informator ekonomiczny o krajach świata*, Liban, <http://www.ms.gov.pl/files/Informator%20ekonomiczny%20-%20pdf/Liban/Liban%2004.pdf> (08.07.12).
88. Zob. więcej: *Liban, informacja o stosunkach gospodarczych z Polską*, <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Liban.htm> (07.07.12)